

1.1. Журналист касбий одоб ахлоқ кодекси тарихидан

Режа:

1. Касб кодексларининг ўзига хосликлари, ўхшаш жиҳатлари, тафовутлари.
2. Журналистнинг касб этикаси кодексини яратиш бўйича халқаро тажрибалар
3. Ўзбекистонда журналистнинг касб кодексини яратиш борасидаги дастлабки уринишлар.

Асосий тушунчалар: журналист, кодекс, хартия, журналист касбий ахлоқи, касб одоби кодекси.

Мавзу бўйича адабиётлар

1. Авраамов Д.С. *Профессиональная этика журналиста*. -М.: Мысль. 1991.
2. *Журналистлар учун амалий қўлланма. UNESCO TASHKENT Office 95, Tashkent, Uzbekistan. 2002*
3. Қосимова Н. *Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади?* 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>
4. Ҳамдамов Ю. *Журналистга касб одоби зарур.* <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/manaviat/1458.htm>
5. “Ўзбекистон матбуоти” *журнали. 2006 йил, 2 сон.*

XIX асрнинг 30-40 йилларига келиб журналистика соҳаси мутахассислик фани сифатида эътибор қозона бошлаган бўлса¹, журналист касбий ахлоқий ҳуқуқларига оид ҳужжатлар ва бунга бўлган эҳтиёж журналистика касби оммавий тус олмасидан илгарироқ турли мамлакатларда турли даврларда вужудга келган. Журналистика тарихига назар ташлар эканмиз, журналист фаолиятининг эркинлигининг асосий мезони сифатида матбуот эркинлиги биринчи ўринда турганлигини, сўз эркинлиги қалам аҳлининг фаолиятидаги ахлоқий меъёрларини белгилаб берганлигини кўришимиз мумкин. Матбуот

¹ Авраамов Д.С. *Профессиональная этика журналиста*. -М.: Мысль. 1991. с.42

эркинлиги тўғрисидаги дастлабки қонун 1766 йили Швецияда қабул қилинган бўлиб, XVI асрда инглиз файласуфи Ж. Мильтон ўзининг “Аэропагетика” асарида матбуот дунёсида ҳануз ўз қимматини йўқотмаганлигини қайд этган эди². Биринчи журналистикага оид касб кодекслари XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида АҚШ ва қатор Европа мамлакатларида, илк даврий нашрлар пайдо бўлганидан сўнг, орадан салкам 300 йил ўтгач пайдо бўлди. Биринчи журналист касб одоби кодекслари матбуотнинг тижорийлашуви ва унинг журналистлар фаолиятига таъсири даврида, яъни ижтимоий танқидчилик шароитида пайдо бўлди. 1789 йил 29 августда Франция Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларациясининг 11- моддасида шундай сўзларни ўқиймиз: “Эркин тарзда фикр ва мулоҳазалар алмашиш энг эъзоз этилган инсон ҳуқуқларидан биридир. Бунинг маъноси шундан иборатки, ҳар бир киши ўз истаган фикрини изҳор қилиши мумкин, албатта бу эркинлик қонун томонидан ҳақоратли деб топилмаган ҳолда”³. 1789 йил 29 августда Франция Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларациясининг 9-моддасида эса қуйидаги сўзлар битилган: “Шахс суд томонидан айбдор деб топилмагунига қадар айбсиздир. Агар шахс ҳақида маълумотни чоп этиш омма қизиқишига мос келса, у ҳолда айбсизликка ҳурмат муносабати муштарийга қандай тафсилотларни ва уни қай тарзда етказиш масаласига эътибор беришни тақозо этади”. XIX асрда келиб ривожланган мамлакатларда журналистика соҳасида фаолият юритувчи матбуотчилар махсус тайёргарлик кўриши кераклиги ҳақидаги масала кун тартибига чиқди. Жумладан АҚШлари матбуоти ҳақида 1799 йилда нашр этилган газетадаги фикр эътиборли: “Америка газеталари мамлакатни ҳаяжон ва инқилоб ҳолатида ушлаб туришга интилади. Шу боис яхши коллежда етишиб чиққан журналистларда бундай муаммолар бўлмайди, деб ўйлайман”⁴. Демак, журналистлар тайёрлашга қаратилган ўқув даргоҳларининг вужудга келиши асосида маълумотларни тўғри ва холис

² Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади? 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

³ Ўша ерда. <http://nargis.uz/?p=161>

⁴ Ўша ерда. <http://nargis.uz/?p=161>

етказувчи журналист кадрларни етиштиришга бўлган эҳтиёж билан боғлиқдир.

“Кодекс” лотинча сўз бўлиб, китоб, бир тизимга солинган ҳуқуқий акт, коидалар мажмуи маъносини билдиради⁵. Шунингдек, “хартия” сўзи ҳам кодекс сўзи билан маънодош. Яъни, грекча сўз бўлиб қоғоз, муҳим тарихий ҳужжат деган асл маънога эга. Журналист касб ахлоқи тушунчаси - бир инсоннинг эмас, маълум бир ижтимоий гуруҳнинг ахлоқий хусусиятлари ҳисобланади. Меъёр касб этикасининг бошланғич нуктасидир. Журналист ва истеъмолчи (ўқувчи, томошабин ёки тингловчи) турли ижтимоий ролни бажарадилар. Бири ўз касбининг устаси, иккинчиси унинг меҳнати маҳсулидан фойдаланади. XIX аср охири ва XX аср бошларида хориж ОАВларида журналист ахлоқий кодексларига эҳтиёж туғилди. Маълумотларга қараганда аввало Европа ва Америкада пайдо бўлган ва кенг ёйилган матбуот монополияси орқали омманинг онгига кучли таъсир этиш, хусусан манипуляция қилиш ҳолати авж олди. 1908 йилда ёзилган қуйидаги маълумотга қараганда бугунги кунимизда авж олган сариқ матбуот ва баъзида айрим давлат газеталарида ҳукм сураётган хусусият ҳақида гап боради. “Журнал ди Женев” журнали Англияда журналистиканинг янгича методи пайдо бўлганлигини қайд этади. Унга кўра ўқувчини онгли мавжудот эканлиги ҳисобга олинмай, унинг маънавияти ва тафаккурига озуқа бермайдиган, фақатгина жимжимадор сарлавҳалардан иборат ахборотлар тарқатилади⁶. Яъни газетхон ҳар куни эрталаб фикри тараққиётини кузатишдан ожиз бўлиб, худди эрталаб қўпол озуқа ейишга ўрганиб қолгандек – олди-қочди ахборотлардан иборат газета ўқишга мажбур... Кўринадики, ўша даврдаёқ газетанинг ходимлари ахборотни шунчаки шов-шувли сарлавҳалар остида берибгина қолмай, ўқувчининг турли хабарларга бефарқ бўлишларидан манфаатдор бўлганлар ва ихтиёрий ёки беихтиёр равишда ана шундай усулни тарғиб этганлар. Бундай кўринишдаги хабарлар журналистиканинг кейинги

⁵ Журналистлар учун амалий қўлланма. UNESCO TASHKENT Office 95, Tashkent, Uzbekistan. 2002

⁶ Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади? 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

ривожига салбий таъсирини англаб етган зиёлилар журналистлар уюшмаларининг турли ахлоқий кодексларини ишлаб чиқдилар. Бугунги кунда биринчи марта қайд этилган кодекслар сифатида 1918 йилда қабул қилинган Франция Журналистлар Миллий уюшмасининг “Хулқ-атвор қоидалари”ни келтириш мумкин. Бунга 1938 йилда қўшимчалар киритилган. Лекин ундан аввалроқ Швецияда ҳам 1900 йилда ахлоқ кодекси қабул қилинган, лекин ҳужжатлаштирилмаганлиги учун Франция кодекси биринчи ҳисобланади⁷.

Кодексларнинг шаклланишига касаба уюшмалари билан биргаликда журналистларни бирлаштирган бошқа ташкилотлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшишган. Масалан, 1900 йили Швецияда журналистларнинг касб одоби кодекси қабул қилинган. 1918 йили Францияда Журналистлар касаба уюшмаси “Француз журналистларининг касбий мажбуриятлари кодексини” ишлаб чиқиб, унга кўра ёлғон ахборот тарқатиш, тухмат, асоссиз айблов, фактларни бузиб кўрсатиш, ҳужжатларни сохталаштириш жиддий касбий жиноят эканлиги белгиланган⁸. Кодекс журналистларни ўз манфаатларини кўзлаб, тижорат ёки реклама характериға эға бўлган материалларни тарқатмаслик, соҳада ёруғ юз ва шаъниға путур етказмаган ҳолда фаолият олиб боришға чақиради. 1921 йилға келиб америкалик Ж.Броун “Ахлоқ кодекси ва амалий журналистика меъёрлари”ни тузади. Аксарият кодекслардаги меъёрлар журналистик ҳамжамиятдаги маълум бир ахлоқий қоидаларнинг ўрнатилиши учун ҳаракат қилиниши, жамият томонидан танқид қилинган журналист фаолиятининг қирраларидан қочишға уринишни кўришимиз мумкин. Кўпчилик кодексларда журналистик ва реклама фаолиятнинг бир биридан ажратилишиға бўлган даъватни кўрамиз. Чунки айнан XIX асрда реклама материалларини “маҳаллий янгиликлар” кўринишида чоп этиш авж олган, бу эса жамоатчиликнинг норозилиғига сабаб бўла бошлаган эди. Чунки аксарият журналистлар реклама агентлари

⁷ Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади? 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

⁸ Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади? 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

сифатида ҳам фаолият юритиб, ўз газеталарида реклама берувчиларнинг буюртмаларига асосан материалнинг реклама эканлигини яширган ҳолда мақолалар беришарди⁹. 1923 йили Американинг бош муҳаррирлар жамияти (ASNE) “Журналистика канонлари”ни қабул қилади. Бу журналистлар фаолиятини меъёрлаштирувчи биринчи касб одоби кодекси сифатида тарих зарварақаларига қайд этилган. Асосий талаб сифатида газетанинг маърифатпарварлик йўлида фаолият юритиши белгиланган. Унда илк маротаба жамият манфаатлари йўлида матбуот ва журналистлар масъулияти хусусида сўз юритилади ҳамда журналист фаолиятининг ҳаққонийлик, аниқлик, холислик, инсонларнинг шахсий ҳаётига нисбатан дахлсизлик ва ҳурмат каби тамойиллар ишлаб чиқилади. Кодекснинг қатор ҳолатлари газета амалиётида “сарик журналистика”га хос бўлган қоидаларга қарши қаратилган эди. Масалан сарлавҳаларнинг мақола мазмунига мослигини таъминлаш қатъий қилиб қўйилди. Чунки матбуотнинг оммавий тижорийлашуви ҳолатида аксарият газеталарнинг биринчи бетида анонс сифатида берилган сарлавҳалар унинг иккинчи саҳифасидаги мақола мазмунига мутлақо мос келмас эди. Бу ҳолатни ҳозир биз интернет журналистикасида кузатишимиз мумкин. Ўша даврда қабул қилинган қоидаларнинг асосийлари қуйидагича:

1. Матбуот ижтимоий ва ярим ижтимоий институтдир. Унинг асосий мақсади – ўқувчини ахборотлар билан таништириш, вақтини чоғ қилиш, ҳукуматни назорат қилишига ёрдам бериш;
2. Ҳар бир киши матбуотдан фойдаланиш ҳуқуқига эга ва ўз маблағига эга ҳар бир фуқаро газета чиқариши мумкин;
3. Матбуот “Фикрларнинг эркин бозори”да ҳақиқатнинг қарор топиш жараёнида назорат қилинади;
4. Матбуотда ғийбат ва беқарорликка йўл қўйилмайди;
5. Ниҳоят матбуот давлатнинг тўртинчи ҳокимиятидир;

⁹ Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади? 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

Ушбу кодекснинг асосий жиҳатидан бири бу сўз эркинлиги ва инсоннинг тўғри маълумот олишга ҳуқуқи борлигини кўрсатади. 1926 йилда АҚШда “Сигма Дельта Кай” Профессионал журналистлар жамияти томонидан қабул қилинган кодексда журналистларни жамият вакиллари деб, улар айнан давлат ва жамият манфаатларини кўзлаган ҳолда фаолият юритишлари зарурлиги, ҳар бир сўзи учун масъулиятни ҳис этишлари ҳамда ҳақиқатни билишга бўлган фуқаролар ҳуқуқларини таъминлашлари таъкидланади. Кодекснинг кириш қисмида “Биз жамиятда маърифатпарварлик ғоялари адолатга эришиш шарти сифатида устун бўлишига ишонамиз...” деган сўзлар бор. Ушбу ҳолат кейинчалик жамиятда матбуот демократик бошқарув тизгинини қўлга олиши зарур деган журналистиканинг либертариан концепциясини илгари сурди. Радионинг, сўнгра телевидениенинг кашф этилиши ва оммалашиши айнан мазкур соҳа вакиллари учун ахлоқ меъёрларининг ишлаб чиқишига туртки бўлди¹⁰. Вақт ўтиши билан кўпгина ОАВ ўзларининг ички кодексларини ишлаб чиқишди.

1933 йилда “Вашингтон пост” газетаси Ю. Мейерлар оиласи тасарруфига ўтгач, газета биринчи навбатда газета ходимларининг ахлоқ кодексини эълон қилган. Бугунги кунда жаҳоннинг турли мамлакатлар учун бирдек амал қилаётган ва қатор давлатлар ана шу қоидалардан келиб чиққан ҳолда ўз журналистларининг касб этикасини ишлаб чиққан халқаро тамойиллар 1954 йили Журналистлар халқаро федерацияси томонидан “Журналистлар фаолиятининг тамойиллари халқаро декларацияси” да қабул қилинган эди.

1978 йили эса 400 минг нафар журналист ЮНЕСКО байроғи остида бирлашадилар ва Декларация тамойилларини кўриб чиқишади. Мазкур халқаро тамойиллар 1978 йилдан 1983 йилга қадар дунёнинг турли мамлакатлари ташкилотларининг маслаҳат учрашувларида тасдиқланди. Журналистларнинг халқаро ташкилоти (JOI-МОЖ), Журналистларнинг халқаро федерацияси (IFJ-МФЖ), Матбуотнинг хаалқаро

¹⁰ Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади? 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

католик уюшмаси (UCIP), Лотин Америка журналистлар федерацияси (FELAP), Лотин Америка матбуот ходимлари федерацияси (FELATRAP), Араб мамлакатлари журналистлари федерацияси (FAJ), Африка журналистлари уюшмаси (UAJ) ўз навбатида кодексларини қабул қилиб, ҳудуд ва жамият хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ахлоқ меъёрларига ўзгарттиришлар киритишди. 1983 йилнинг 20 ноябрь куни Парижда бўлиб ўтган Халқаро журналистлар федерацияси томонидан “Журналист касбий ахлоқининг халқаро тамойиллари” ЮНЕСКО ташаббуси билан қайта таҳрирдан ўтказилиб, қабул қилинди ва у барча журналистларнинг ахлоқ кодекслари асосини ташкил этди. Мазкур тамойиллар қуйидагилардан иборат:

- Тамойил № 1. Фуқароларнинг ҳолис ахборотга бўлган ҳуқуқи
- Тамойил № 2. Воқеаларни ҳолис ёритиш — журналист бурчидир
- Тамойил № 3. Журналистнинг ижтимоий масъулияти
- Тамойил № 4. Журналистнинг касбий адолатлилиги
- Тамойил № 5. Жамиятнинг ахборотга эгаллиги ва ОАВда қатнашиш
- Тамойил № 6. Хусусий ҳаёт ва шахсга бўлган ҳурмат
- Тамойил № 7. Жамият манфаатларини ҳурмат қилиш
- Тамойил № 8. Умумий қадриятлар ва маданиятлар хилма хиллигини ҳурмат қилиш
- Тамойил № 9. Инсониятга хавф солаётган уруш ва бошқа хавфларга қарши кураш
- Тамойил № 10. Янги халқаро ахборот ва коммуникацион тартибнинг ривожланиши¹¹. Бунда журналист замонавий дунёда янги халқаро муносабатларга интилиш ва янги ахборот тартибини ўрнатиш шароитида фаолият юритади. Ахборот соҳасида халқаро муносабатларнинг демократлашувига ҳисса қўшиш журналистнинг бурчидир.

Ушуб тамойилларнинг қабул қилинишига ОАВда журналист касб ахлоқининг қўпол бузилишлари кузатилгани ҳам қисман сабаб бўлган. Масалан, 1980

¹¹ Қосимова Н. Журналист касб одоби масалалари ёки Ўзбекистон журналистлари касб одоби кодекси қачон қабул қилинади? 19.10.2017. <http://nargis.uz/?p=161>

йилда америкалик журналист Жанет Кук “Жимми дунёси” мақоласини чоп этиб, унда саккиз ёшли гиёҳванд болакайнинг аянчли қисмати хусусида сўз юритилади. Материал Пулитцер мукофотига лойиқ деб топилди. Вашингтон мэри Мэрион Барри эса “болакай топилиб, унга зарур тиббий ёрдам кўрсатилганлиги” хусусида баёнот берди. Шундан сўнг мақола қаҳрамонини излай бошладилар ва.... топмадилар. Чунки у ўйлаб топилган эди. Яна бир мисол. 1998 йили “The New Republic” газетасининг репортёри Стивен Глэсс хакер-ўқувчи ҳақида мақола чоп этади. Унда иқтидорли ёш хакер қатор корпорацияларнинг компьютер тизими кодини бузганлиги, натижада уларнинг раҳбарлари “ёш компьютерчини ишга таклиф этишгани” берилган эди. Аммо Forbes журнали журналистлари ўз ҳамкасбларининг ёлғонини фош этишади. Ёш хакер навбатдаги журналистик афсона бўлиб чиқди.

Бугунги кунда ОАВ ўз-ўзларини назорат қилиш учун ўз таҳририятлари ахлоқ кодексларига қўйидаги бандларни киритишмоқда. Бу:

1. Аниқлик;
2. Жавоб бериш имконияти;
3. Шахсий дахлсизлик;
4. Таъқиб қилмаслик;
5. Болаларнинг жинсий зўравонлиги ёки шунга ўхшаш жиноий ишларни ёритишда уларга жисмоний ва руҳий зиён етказмаслик;
6. Касалхоналар, адаптация марказларида даволанаётган шахсларни ёритишда уларга зиён етказмаслик
7. Жиноий ишларни ёритишда “айбсизлик презумцияси”га амал қилиш;
8. Яширин йўллар билан ахборот олишдан қочиш;
9. Жинсий зўравонлик қурбонларининг уларнинг рзилигисиз исм-шарифларини бермаслик.
10. Камситилишга йўл қўймаслик
11. Бизнесни ёритишда унинг сирларини эгасининг розилигисиз ошкор этмаслик;
12. Ахборот манбасини муҳофаза қилиш

13. Жиноятчиларга ахборот учун ҳақ тўламаслик ва ҳоказо.

Шу билан биргаликда қатор мамлакатларда бевосита давлат томонидан ОАВ ходимлари фаолиятини назорат қилувчи органлар ҳам мавжуддир. Масалан, Буюк Британияда Матбуотга шикоятлар кенгаши ҳар йили 3000 га яқин фойдаланувчилардан оммавий ахборот воситаларида берилаётган материаллардан норозигарчилик характериға эға бўлган шикоятларни қабул қилади. Германияда матбуот кенгаши ҳам худди шу вазифани бажаради ва шикоятларнинг учдан икки қисми дастлабки босқичлардаёқ ҳал қилинади.

Ахборот маданиятининг ижтимоий-сиёсий, миллий, маънавий-маърифий, ҳуқуқий, фалсафий, эътиқодий, иқтисодий, умуминсоний аспектлари ҳақида биринчи навбатда, ахборот маданиятини шакллантирувчи бош субъект – журналист қайғуриши керак.

Ҳар бир давлат, халқнинг менталитетидан келиб чиққан ҳолда, ўз кодекслари бор. Уларда барча журналистлар учун умумий одоб нормаларидан ташқари бир-биридан фарқ қилувчи бандлар ҳам мавжуд. АҚШда радио ва телевизион ахборот дастурлари режиссёрлари ассоциацияси томонидан ишлаб чиқилган касб этикаси кодексининг қамрови кенг. Францияда (TFI) эса тележурналистлар фаолиятини тартибга солиш бўйича 18 та одоб-ахлоқ принципи ишлаб чиқилган. Бу ҳуқуқ ва бурчлар билан бирға амал қилинадиган, жамоа шартномасига киритилган принциплар тўпламидир. Шулардан баъзиларини келтириб ўтамыз:

1. Томошабинларни шокка соладиган, руҳиятиға салбий таъсир кўрсатадиган лавҳалар намоиш этилишидан олдин огоҳлантириш.
2. Янгиликларда шафқатсиз ҳаракатлар бор бўлган репортажларни, кўрсатиб бўлмайдиган тасвирларни намоиш этмаслик.
3. Репортажларға болалар ва оилани ҳурмат қилган ҳолда ёндашиш.
4. Кадрларни такрор беришдан имкон даражасида чекланиш.
5. Гумондорнинг судда айби аниқланмагунча, томошабинларға уни айбдор қилиб кўрсатиб қўймаслик (айбсизлик презумпцияси).
6. Диққат марказида турган шахсларнинг яқин қариндошлари,

танишларининг шахсий ҳаётига ҳалал бериб, безовта қилмаслик.

7. Аниқ кишини, ташкилотни таниб олиш мумкин бўлган, яширин камера билан олинган кадрларни эфирга узатмаслик.

8. Мажбурлаб интервью олинган лавҳани эфирга узатмаслик ва ҳоказо.

Бу каби принциплар дунёдаги йирик телекомпанияларнинг ички низоми, шартнома мажбуриятлари сифатида ҳам белгиланган. Демократик жамиятда журналистика эркинлиги аҳолини қизиқтирган ва қийнаган масалаларни, ташкилот ёки давлатдаги ижтимоий муаммоларни кўтариб чиқа олиш билан белгиланади¹².

Бугунги кунда нафақат йирик даврий нашрлар, теле- ва радиокompаниялар, балки кичик таҳририятлар ҳам ўз фаолият йўналишларидан келиб чиққан ҳолда касб одоби меъёрларини ишлаб чиқишган. Замонавий кодексларда асосан “манфаатлар зиддиятига” барҳам бериш биринчи ўринда туради. Бунда журналист, аудитория, жамият манфаати ва касбий мажбурият ўртасида келиб чиқиши мумкин бўлган зиддиятлар назарда тутилади. Аксарият ҳолатларда журналист инсонга қийин вазиятларда биринчи галда ёрдам бериш керакми ёки мазкур ҳолатни ёритиши зарурми, деган савол туради. Тезкорлик билан қарор қабул қилиш зарурияти техноген, табиий, ҳарбий халокатларда яққолроқ намоён бўлади. Айнан ана шундай оғир вазиятда журналист инсонийлик бурчига кўра ҳаракат қилишими ёки касбий бурчини устин кўйиши лозимми деган саволга жавоб бериши зарур.

Мамлакатимизда республика журналистлари касбий ахлоқ кодексини қабул қилиш учун бир неча маротаба уринишлар бўлди. Аксарият таклиф этилаётган касб ахлоқи кодекслари ўзида миллий қадриятларимиз ва менталитемиз тамойилларини акс эттирмаганлиги учун қабул қилинмади. Ўзбекистонда ўзбек миллий журналистикасида касб одоби кодексини яратиш эҳтиёжи мустақиллик даврига тўғри келди. Биринчи марта мустақиллик даврида Ўзбекистон Миллий матбуот маркази Самарқанд бўлими томонидан “Журналистларнинг ахлоқ кодексини яратишга уриниш бўлди. (2003 йил

¹² Ҳамдамов Ю. Журналистга касб одоби зарур. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/manaviat/1458.htm>

январь, МММ Самарқанд бўлими ахборотномаси) Бу кодекс 23 моддадан иборат эди. Лекин бу дастлабки уриниш журналистлар томонидан муҳокама этилмади ва қўллаб- қувватланмади. Лойиҳа сифатида қайд этилди, холос. 2006 йилда ташкил топган Ўзбекистон мустақил босма ОАВ ва ахборот агентликларини қўллаб қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди ўз фаолиятининг бошланишидаёқ ибратли ишга қўл урди. Фонд “Босма ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ одоб кодекси”ни ва “Босма ОАВ ва ахборот агентликлари хартияси”ни яратди¹³.

2013 йилдан бошлаб ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси, Журналистлар ижодий уюшмаси, Журналистларни қайта тайёрлаш маркази ҳамкорлигида “Ўзбекистон журналистларининг касб этикаси кодекси”ни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш учун ҳаракат бошланди. Ўзбекистон журналистлари касб этика кодекси 27 июнь 2019 йили қабул қилинди¹⁴. Кодексни тайёрлашда халқаро тажрибалардан, хусусан, касб кодекслари ва шу сингари ҳужжатлардан, шунингдек Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди томонидан ишлаб чиқилган “Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси”дан ҳамда кўп йиллик шахсий тажрибадан фойдаланилди. У Ўзбекистон Журналистлари ижодий уюшмасининг IV конференциясида тасдиқланган¹⁵. Кодекс журналистлар ва барча оммавий ахборот воситалари ходимлари ўз касб мажбуриятларини бажаришда риоя этиши шарт бўлган маънавий-ахлоқий йўналишларни белгилайди:

- касб ва ижтимоий масъулият;
- бетарафлик ва холислик;
- ахборотнинг ишончлилиги. Журналист ҳаққонийлигига ишонч ҳосил қилган ахборотнигина тарқатади ва шарҳлайди. Бунда кодекс унга камида иккита мустақил манба орқали ахборотни текшириб кўришни тавсия этади.

¹³ “Ўзбекистон матбуоти” журнали. 2006 йил, 2 сон.

¹⁴ <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-zhurnalistlarining-kasb-etikasi-kodeksi-24-07-2019>

¹⁵ https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/jurnalistlarda_kasb_etikasi_kodeksi_paydo_buldi

Ишончсиз ва далилларга асосланмаган ахборот тарқатган тақдирда журналист зудлик билан ўз хатосини тан олиши, узр сўраб, хатосини тузатиш чорасини кўриши шарт;

- ахборот манбаининг махфийлиги. Журналист махфий йўл билан олинган ахборот манбаига нисбатан касб сирини сақлайди ва ундан ахборот манбани ошкор этишга мажбурлашга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ;
- миллийлик ва маънавият. Журналист ҳеч бир халқ ва элатнинг миллий, диний ёки ирқий камситилишига йўл қўймайди.
- шахсий ҳаётга ҳурмат, шахс шаъни ва кадр-қимматини ҳимоялаш. Журналист одамларнинг шахсий ҳаёти ҳақидаги маълумотларни фақат уларнинг розилиги ва ҳужжатларнинг сир сақланишига риоя қилган ҳолда эълон қилади. Журналист ноқонуний йўл ва номақбул воситалар ёрдамида одамларнинг шахсий ҳаёти ҳақида ахборот тўплаш, овоз ёзиб олиш ва материаллар тўплаши мумкин эмас;
- плагиатга йўл қўймаслик;
- журналистлар бирдамлиги.

Журналист касб этикаси талаблари ва меъёрлари бузилиш ҳолатларини кузатиш, таҳлил қилиш ва тегишли хулоса чиқариш мақсадида оммавий ахборот воситалари бўйича Жамоатчилик кенгаши тузилади. У 7 кишидан иборат таркибда 5 йиллик муддатга Журналистлар ижодий уюшмаси конференциясида сайланади. Жамоатчилик кенгаши қарори журналистни интизомий, маъмурий ёки бошқа турдаги жавобгарликларга тортиш учун асос ҳисобланмайди, у тавсия хусусиятига эга.

Кодекслар орқали биз тўғри йўл-йўриқ олишимиз мумкин. Бироқ, кўп ҳолларда кишининг маънавияти, тарбияси, зиёлилик даражаси бир сўз билан айтганда маданиятлилиқ даражаси унинг касб ахлоқи нормаларини белгилаб беради. Чунки инсоннинг индивид ҳолатидан шахс сифатида шаклланиш даврида ўзига сингдириб олган фазилатлар ҳам, қусурлар ҳам ақл руҳий ўзгаришларга бўйсунмай қолиши мумкин бўлган вақтларда муҳим ўрин эгаллайди.

Савол ва топшириқлар:

1. Касб этикаси кодекслари тарихига оид мисоллар келтиринг.
2. Жаҳон журналистикасида касб кодексларининг ўзига хосликлари?
3. Ўзбек журналистикасида касб этикаси кодексларининг яратилиши?
4. Жаҳон журналистикасида журналистнинг касб одобига доир дастлабки ҳужжатлар.